

Елена В. ВЕРИЖНИКОВА

ГЛАГОЛСКИОТ СИСТЕМ ВО ДРАМАТА НА В. ЧЕРНОДРИНСКИ *МАКЕДОНСКА КРВАВА СВАДБА*

Во македонскиот јазик како во еден од централните балкански јазици постои огромен потенцијал на временските модални форми со широка палета на значења и употреби. За јазикот на секој писател е многу важно како тој ги користи тие богати можности. Употребата на глаголските форми станува изразно средство што му служи на авторот за создавање на колорит на делото, специфично обележје, неповторливост на неговиот стил. Односот на авторот со глаголските форми, особеностите на нивната употреба, неговите претпочитања стануваат своевидна визит-карта. Изразната сила, емоционалноста на јазикот на едно дело во многу сè должат токму на владеењето со семантичкиот потенцијал на глаголските форми од страна на авторот. Спецификата на употребата на темпоралните и модалните форми се разбира е условена од многу фактори: од мајчиниот говор на писателот, од жанрот на уметничкото дело, од неговата содржина и т.н.

Родниот говор на Војдан Чернодрински е дебарскиот. Меѓутоа, како што забележува М. Каранфиловски во својата статија „Јазикот на Војдан Чернодрински во *Македонска крвава свадба*: „во драмскиот текст навистина има многу особености на дебарскиот говор, но има и многу што му се својствени на јазикот на пошироко подрачје на македонската јазична територија“ [с. 480]. „Војдан Чернодрински својата драма *Македонска крвава свадба* не ја напишал на еден македонски говор, туку на јазик со извесни наддијалектни особености, со што е доста близок до современиот литературен јазик“ [с. 487]. Делото на Чернодрински што го разгледуваме е драма, и тоа налага одредени ограничувања и специфики во употребата на глаголските форми.

Меѓутоа, интересно е дека во овој релативно краток (и притоа - драмски!) текст се застапени сите временски и начински форми кои постојат во современиот литературен јазик освен формите со има/имаше + н/т - придавка). Темпоралниот систем го сочинуваат формите на сегашно време (презент), минато определено свршено (аорист), минато определено

несвршено (имперфект), минато неопределено (перфект), предминато (плусквамперфект), идно, минато - идно и идно прикажано време. Системот на начинските форми вклучува заповеден начин (императив, условен начин (кондиционал), можен начин (потенцијал), да - конструкција (конјуктив). Притоа формите се употребуваат доста разновидно, во различни значења, како директно, така и преносно.

Темпорален систем

Сегашното време е широко застапено во делото, што е сосема природно за драмскиот текст. Основните семантички разновидности на формите на презент се сегашно актуелно (се означува конкретно дејство кое се одвива во моментот на зборувањето) и сегашно неактуелно (кога не е изразена врската на дејството со моментот на зборувањето) [в. Бондарко 64, 69].

Сегашно актуелно:

- а) конкретно сегашно на моментот на зборување

*Си иџераи овциите иред себе и си свирии.
Колко ми џориј лицево!
Шии ираји овде, мори душо?
Не џориј оџнов, мори невесио...*

- б) сегашно проширено

А бабам Сијасе, навидум нишио чоек е... ии се чини оиу нишио не знаји, а иој иио џаол е, иио џлаа носии...

Сегашно неактуелно изразува повторливо, вообичаено и обопштено дејство:

*Трева ич немаи, иа овциите и џладни си доиџеруваме дома.
Сиџрашливио и чоек не миџии да мисли... од сиџрав му искокнува срцеио, а од иоа му искокнува и чивијаи.
Леино време селскиите куки заиусиуваи, а иолињаи оживуат.
Турциите се кучиња, иоџанска вера, ии одаи ио иоле џо за да разџледаи иивјеио свој, а идаи за да џледаи ио убајите невеси и момички и иосле...*

Во драмата формите на сегашно време се среќаваат и во транспозитивна употреба, во значење на минато дејство:

Мајка на младо време била мошне убаа. Ситие јунаци се најипрејекувале, кој побрго сипорјници да пушипипи и да ја посакати. И голема кавга сипанала за неа. Еден неипрокоисаник роден саде за ипакосип, некадарен да свршип сам работипипа, ипи го ипоипкуипуваип иполјакоип селски за да му бидипи сипројник. То куче се ипофалуваип на деда, ипипко е на мајка ми, да не ја дааип на друпи, а да ја дааип на ипој гавол.

Формите на сегашно време исто така се употребуваат и со модално значење на потенцијална готовност за извршување на дејство:

*У Турчин на гостипи не идам.
Умирам, ама Туркина не сипанувам.*

БОГДАН: *Али си женейип, али не си женейип?*

СПАСЕ: *А, женейип? Не сум: кој ми дааип жена мене, бре сиприко.*

Р. П. Усикова ја третира таквата употреба како транспозиција на сегашно време во областа на идното време [Usikova 1994: 91].

Со формите на **аорисип** и **имиперфект** се означуваат минати определени дејства, односно врзани за определен момент во минатото, за кои говорникот лично е сведок. Аористот го означува дејството во целост, а имперфектот - трајно или повторливо дејство. Аористот како правило се образува од свршени глаголи, додека имперфектот - од несвршени:

Јас имаа и мајка, и ипипко, и браќа и сесипри, а сега ко шипо ме глеаш сум. Таипка го уипейипаа кога ме гираа, мајка умре од мерак ипо мене, браип ми, едниоип го уипейипаа на Пирин Планина, а друшоип е во Буѓарија<...>. Еипе, ипипа се заипусипи нашипаа куќа.

... не е сега ко ипред гдини кога имаше ипасалишипа. Сега Турциипе ипасалишипипипа и наипраја нивје, ипа остипана саде ипо междипипе да и ипасиме овциипе, сиприко!

То чује му влегло в око, вчера леишници цел ден бра за него.

СПАСЕ: Дий не е тшо 'тшака бре сѣрико, ама ние сме им дале тша 'сила, за тшака да ни цраат...

Шію ви се разлүйил іака, бре сїаро? Камо іїи добра вечер?

Формите на перфект во основа се образуваат како и во современиот јазик: без помошниот глагол во трето лице, меѓутоа се сретнаа неколку примери со глаголот:

Многу почесто формите со *сум* и *л*-форма се употребуваат за означување на дејствата во минато за кои говорникот не бил сведок. За тие дејства тој слушнал од други, или, пак, изнесува своја претпоставка или заклучок врз основа на некои факти:

Јас сум бил многу малечок кога татак ми го отиде во Турција. Одвај малу го паметиам, а мајка после, кога ја бев десетина години, а тата умре од жал по него <...> Мајка на младо време била мошне убаа. Сите јунаци се натпрепушувале, кој побрзо стројници да пушти и да ја посакаат. И голема кавга станала за неа. Еден неврокоисаник саде за ѝакоси, некадарен да си сврши сам работата, ти го поткупуваат полјакоит селски за да му биди стројник. То куче се пофалуваат на деда, татко е на мајка ми, да не ја даат на други, а да ја даат на тој ѝавол. А мајка и татко потко многу се сакале, што еден за други в огон се фрлае.

Појакој се зафалил на сиие да ја не земај, оиу лошо ќе 'и најдиј; од сирах сиие ирѓнале р'ка... Саде иајко не сакал да чуеј за фалбије на полјакој и се оженил за мајка. Полјакој, ири години после свадбаја, го пречекал иајка на иусија и го ошејал.

Во овој пример првата перфектна форма е употребена со непрекажано значење, следните минати дејства се означени со аорист и имперфект, ако говорникот ги видел и памети, и со *сум* + л-форма, ако тој не ги памети и знае за нив од други. Интересно е значењето на формата *се фрлале* која искажува потенцијална готовност во минато, симетрично на истото значење на сегашно време.

*Невесјо, невесјо! К'де оииде пак иаа? (Гледајќи во стомните со вода)
А, а, на вода ошла...*

МИТРА: <...> (Мукај крави, блеј овци.) Еје, зоедаја дошле

Еје го и ирсјеној негов. Браје! Ти овде си дошол? Ти си ме барал, браје! А, сега разбрав оиу не било сон, брај ми дошол овде!!! Дали и овчарој бил со нево? (Радосно) Двајцаја дошле за мене!

Формите *сум* + л-форма во драмата се употребуваат и за означување на сегашни дејства во тој случај кога говорителот сака да изрази недоверба, несогласност или чудење:

И мене ме викна консулаја и ми кажуваше оиу ние сме биле Срби, ем сираи Срби, зашио Србије славеле слава и ние сме славеле слава.

БОГДАН: *Та денеска е многу весела, иуку на добро да е.*

БЛАГУНА: *Не е убоо иолку, ама...*

ДУКО: *Јок! Не било убоо! Ами како е убоо!*

СПАСЕ: *Чув се шио се зборуваше овде.*

ЦВЕТА: *Кога?*

СПАСЕ: *Сега, кога беше сама.*

ЦВЕТА: (со престорување) *Нишио не сум зборувала.*

Во сите овие примери говорителот со употреба на формата *сум* + л-форма го негира дејството за кое тврди некој друг.

Во следните примери со тие форми се искажува чудење:

ТРАЈАН: (Погледнувајќи кон овците) *Машала, арна сѝока си имал. Твој се, бре брајѝу?*

ЦВЕТА: (Кога ги здогледува Турците) *Да беџаме, оѝу Турци имало овде!!!*

Во драмата се среќаваат дури неколку форми на **ѝлускв-ѝерфекѝ**, кој инаку како маркирана форма не е многу чест дури и во поголемите дела:

Шѝо беше ѝо ѝроѝање и зошѝо беа дошле ѝии заѝѝи?

Да се слаџавме, да бевме се слушале, не би било вака, ѝтурско, а сеџа сами би се ѝоелале.

Со формите на **идно време** се искажуваат дејствата што следуваат по моментот на зборувањето:

Ќе ѝушѝам сѝројници ќе ја ѝосакам, белки и ми ја дадаѝ.

Освен основното значење во драмата со тие форми се означуваат редица други значења:

а) повторливо дејство во сегашност:

БЛАГУНА: *И не е на арно змија да види чоек.*

ТРАЈАН: *А! Тамам рабоѝа, ѝи ќе кажиш некој женски будалишѝилок; не било на добро, јок!*

б) обопштено повторливо дејство:

ишѝо му е ѝишано на чоека, ќе му врвиѝ ѝреку џлааѝа.

в) потенцијална можност, готовност да се изврши дејството:

Турчин на Турчин никој ѝ'ѝи не ѝрајѝи вреда, а ние рисјаниѝе еден со еден ќе се изедиме.

г) претпоставка, чудење:

ТРАЈАН: *Бре, да му е алал ама свирење свириѝ! Кој ли ќе е аѝаба?*

БОЈДАН: *Некој овчар ќе е.*
А, бре, што ќе бидиш тоа?

ЦВЕТА: <...> (Здогледувајќи ја шамијата во кошето) *Каква ќе е онаа шамија? Мојата?* (Ја разгледува.) *Таа е, нејој!*

д) негирање на можноста на дејството:

СПАСЕ: *Толку многу се улаши?*
ЦВЕТА: *Како не ќе се улашам?*

СПАСЕ:... *што бегаи?*
ЦВЕТА: *Како не ќе бегам?*

КРСТА: *Плачиј, куирај!*
ПЕТКАНА: *Ами што ќе јаји, сиротино?*

ѓ) условно идно дејство:

Ако вие не бевте Туркини, то не ќе ме кандисувајте за да се појурчам, а ќе ми помогне да избега од овде.

Стани да се преслечиш, отиу ќе наситиш вака.

Ако еден овчар е сирак, убајте јајниња во 'лкот ќе му 'и јадиј, ако е ербај, сам ќе 'и јадиј; така е и за нашиите убај момичиња.

Формите за **минало - идно време** се употребуваат во драмата исклучиво за означување на нереализираното условно дејство, кое може да се однесува и кон сегашноста и кон минатото:

да сме граѓани, ќе рабове под сенка, ќе седеме и на тојово ќе јадеме.

Леле, за малку ќе ме укашаше. <змијата>

Не ви одам дури не ја видам. Лична, лична на веков ја немај. Со очи ќе ме исцешеш.

Јас ќе имав појке лешиници, ама Турци имаше горе, во леските ја не собрав.

Да им се исцешат р'кајта, ќе не оидејат.

Со оглед на тоа можеме да кажеме дека тоа се форми на иреален начин, односно на **кондиционал**.

Со формите на **идно прекажано** време се означуваат истите темпорални значења како и со формите на идно и минато - идно време со дополнително модално значење на незасведоченост на дејството од страна на говорителот:

В село Турци дошле и еден кај нас на конак ќе дојдел, ѿа да му зго^ив^име вечера.

Во тој случај не се работи за посебна темпорална форма, туку за субјективно-модална категорија која различни автори ја нарекуваат различно (прекажаност, статус итн.), но која во секој случај се разликува од категоријата начин.

Меѓутоа, има еден пример каде што таа форма не означува прекажано дејство, туку се јавува како комбинација на значењето на перфект и на минато - идно (нереализирано дејство):

ДУКО: *Мно^оо умреле од змија, ама ја вела^м мно^оо ѿојке умреле од дру^гиве зми^и со две нозе ш^ио со ус^та не каса^аѿ ѿие, а со куришум и нож.*
<...>

ТРАЈАН: *Ами и мене колку ѿѿи ќе ме укаса^ле и од едни^ѿе и од дру^гѿи^ѿе.*

Таа употреба е доста невообичаена од гледна точка на современиот јазик.

Меѓу начинските форми најчести се формите на императив и конјунктив.

Толку широката застапеност на **им^ѿера^ѿивни^ѿе** форми е сосема природна бидејќи се работи за драмски текст:

Бра^ака, ѿрча^јѿе, ѿоможи^ѿе. Дуко, бра^ѿе, с^ѿани.

Формите за заповеден начин можат да се употребуваат и во преносна смисла, каде што не е толку изразена императивната модалност:

СПАСЕ: *Лоши времиња дојдоа, бра^ака, лоши!*

ДУКО: *Полоши и не мож^аѿ да бида^ѿѿ; лоши лу^ге, лоши времиња, ѿоку ѿр^ѿѿи, душо, црне^ј кожо!*

Во конструкциите со морфемата *да* кај Чернодрински најчесто се среќаваат формите на презент, имперфект, л-форма.

Најзастапени се *да*-конструкциите со формата за сегашно време. Тие форми ги третираме како форми за еден од иреалните начини, односно конјунктив. Во независната позиција тие форми имаат неколку значења:

а) заповед, молба, побуда за дејство:

Со здравје и со добро, брајџе, ама ѝак да се вратиш.
Ајде сиџе да ја < ѝеснаџа > речиме.

б) желба:

Камо да ѝодржџиџ вака времево, дур да се собериџ бериќеџов...
Види џо, види џо, земјана е креваџ! И ... да сакаџ да дојдиџ да ни ѝосвириџ.

Во оваа група огромен дел сочинуваат клетви и благослови со кои избобилува драмата. Таа може буквално да служи како енциклопедија на народните формули од тој тип. Еве само мал дел од нив:

Да е далеку од нас.
Да џи е алал.
Ајрлија де е.
Да ми си жив.
Да чува џосџод.
Да се ќердосааџ.
Да џи се мноџу џодини

Да му се заџусџиџ ѝмеџо.
Да џи е јазжк.
Вжлкоџ да ве јадиџ.
Кучиња да му јадаџ џлааџ.
Да му се невиди и конакоџ.
Ни еден да не осџаниџ.

Во зависна синтаксичка поезија како и во литературниот јазик формите на конјунктивот се употребуваат со модални и фазни глаголи, а исто така и за означување на цел и др.

Не се ретки во драмата на В. Чернодрински и формите на *џоџенцијал*, што е доста интересен факт со оглед на тоа што драмата е напишана на народен јазик. Б. Конески пишува: „Формите на овој начин доста ретко се слушаат во нашиот народен јазик. За забележување е дека и во јазикот на

народните приказни ретко ќе се сретнат форми со *би* со можно значење“ [Koneski: 499 - 500]. Меѓутоа во *Македонска крвава свадба* формите со *би* се употребуваат токму во тоа, можното, значење:

Би ти поможиле, мори сесиро, да избегаш и ние би избегале со тебе, ама не вардаи, ти не мојме.

... ние сме им дале ти сила, за така да ни прааи; ако малу да се завардуваме, не би не субале.

Целата горенаведена анализа се базира исклучиво врз дијалозите на македонските ликови во драмата. За одбележување е дека во толку краток текст се содржи целиот модално-темпорален систем на македонскиот глагол, освен формите со *имам*. Притоа драмата дава претстава за разновидноста на употребата на тие форми и сведочи за извонредно владеење на авторот со целото богатство на јазичните можности.

Другиот аспект на употребата на глаголските форми во драмата е нивната погрешна употреба во репликите на османлиите. Тоа средство авторот го користи со големо чувство за мера и многу осмислено. Така, наизменично се употребуваат правилни и неправилни форми за тоа да не му пречи на гледачот да го следи текстот, да не му го одвлекува премногу вниманието. Притоа во говорот на различни ликови различен е степенот на невладеење со македонскиот јазик. Најмногу погрешни употреби има кај пијаниот Турчин и кај Осман-бег, со цел да се истакне нивната глупост, грубост и примитивност и да се предизвика кај гледачот не само омраза, туку и презир. Воопшто нема грешки кај заптијата и секретарот и многу малку кај валијата. Од една страна причина за тоа е нивната честа комуникација со христијаните, а од друга страна, и тоа веројатно е поважно, во овој случај злото е поскриено, полукаво, поподмолно. Интересно дека се забележува извесна доследност во грешењето. Најчесто се грешат во идно и сегашно време, каде што без основа се употребува прекажана форма неусогласена по лице и род:

Јас сум Селим-оџа и ќе учил тебе како да молеол, за да ти пушии Муамед, мори будал, во рајои. <...> А после ќе носам на град, ти аму ќе рашеиал. Таму ќе дојдел на гости при мене и после, ако турчел, ќе изваал пред ташаи. (Станува збор за Цвета)

...ја не јадил деци.

Пушии ти заури овде да барал.

Драмата на Војдан Чернодрински *Македонска крвава свадба* предизвикува голем интерес од јазична гледна точка. Таа демонстрира дека авторот разновидно со голем талент и креативност ги користи можностите што ги нуди семантичкиот потенцијал на глаголскиот систем. Тоа придонесува за создавање на емоционалност, жилавост и сликовитост на јазикот на драмското дело.

Литература

- Бондарко А. В. *Вид и время русскоџо ѓлаџола*. Москва, 1971.
- Каранфиловски М. „Јазикот на В. Чернодрински во „Македонска крвава свадба“ / Војдан Чернодрински. Одбрани дела. Скопје, 1992, 479 - 487.
- Минова-Ѓуркова Л. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје, 1994.
- Усикова Р. „Функционирование граммеы настоящего времени в македонском языке (сопоставительно с болгарским и русским).“ / *Исследования по ѓлаџолу в славянских языках*. Варшава, 1994, 81 - 96.